

УДК 78.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2224-0926-2025-3-54-4>

Качмар Марія Ігорівна
кандидат мистецтвознавства,
старший викладач кафедри музичної медієвістики та україністики
Львівська національна музична академія імені М. В. Лисенка
<https://orcid.org/0000-0001-6276-9366>

ОСОБЛИВОСТІ ВИДАНЬ ГРЕЦЬКИХ І СЛОВ'ЯНСЬКИХ МУЗИЧНИХ РУКОПИСІВ СЕРІЇ MONUMENTA MUSICAE BYZANTINAE

Історико-культурні надбання європейської культури середньовіччя потребують продовження досліджень візантійської спадщини, пісенні традиції якої збереглися і в давньоукраїнських джерелах. Тому питання музичної медієвістики – дослідження, аналіз і відновлення давніх текстів та мелодій набуває особливої актуальності.

Мета публікації – простежити успішний приклад розшифрування й відтворення забутих текстів – пам'яток візантійського музичного мистецтва в серії видань ММВ (*Monumenta Musicae Byzantinae*), заснованій данським лінгвістом і філологом Карстеном Х'югом. У 30-роках ХХ ст. Данська академія в Копенгагені за участі факультету теології та Інституту церковної історії була важливим науковим центром Візантології. Напрями досліджень серії ММВ розподілені на групи: *Principalis* (факсимільні видання невменних музичних рукописів), *Subsidia* (дослідження), *Transcripta* (транскрипція невменної нотації), *Lectionaria* (читання Профетологію), *Corpus Scriptorum de Re Musica* (музичні трактати). Така впорядкованість і систематизація досліджень стали запорукою для ґрунтовного осмислення давньої спадщини з використанням добре розробленої методики дослідження і є добрим прикладом для наслідування.

Тому огляд цієї серії розкриває методологію дослідження, що полягає в добре розроблених завданнях, методах: спостереження, порівняння, аналізу, синтезу, історико-культурного. Особливе значення має застосування дослідницької бази з музичної палеографії, опису рукописів, датування, текстології, кодикології, джерелознавства. Комплексний підхід забезпечив високий рівень публікації давніх джерел літургійних співаних книг: грецьких Ірмологіону, Стихираря, Тріоді, Кондакаря, слов'янських Кондакаря (Успенського), Ірмологіону та Стихираря (фрагментів Хіландарських рукописів), грецьких теоретичних трактатів XIII–XIV ст. (*Gabriel Hieromonachos, The Treatise Of Manuel Chrysaphes The Lampadarios, Hieronymos Tragodistes, Anonymous Questions And Answers On The Interval Signs, Die Eratopokriseis Des Pseudo-Johannes Damaskenos Zum Kirchengesang, Der Traktat Des Akakios Chalkeopoulos*), транскрипцій піснеспівів Стихираря (вересень, листопад), гимнів Октоїха, Ірмологіону, Акафістових піснеспівів. Кожне дослідження розглядає також історію літургійних жанрів, розповідає про творців гимнів, установлює постаті переписувачів, авторів джерел. Серед авторів публікації цієї серії є представники данської, італійської, німецької, американської, болгарської науки: Е. Веллес, Г. Тільярд, К. Х'юг, Л. Тардо, Р. Палікарова-Вердей, М. Велімірович, Р. Якобсон, А. Бугге, К. Ганнік, О. Странк, Й. Раастед, Х. Тодберг, Л. Перія, Е. Фольєрі, М. Шидловський, Г. Вольфрам, К. Троєлсгард.

Запропоновано огляд змісту видань серії ММВ, історію їх створення, методи пошуку і досвід авторів у вивченні грецьких і давньослов'янських пам'яток візантійської гимнографії.

Ключові слова: *Monumenta Musicae Byzantinae*, грецькі невменні рукописи, слов'янські церковні музичні пам'ятки, стихирар, кондакар, ірмологіон, тріодь.

Kachmar Maria. Features Of The Editions Of Greek And Slavic Music Manuscripts Of The Monumenta Musicae Byzantinae Series

The historical and cultural heritage of medieval European culture still requires attention and research. It is important to turn to the Byzantine heritage, as its traditions were adopted by Ukrainians' ancestors and are still preserved in Ukrainian sources today.

The purpose of this publication is to follow the successful example of deciphering and reproducing forgotten texts. These texts are monuments of Byzantine musical art. They are in the MMB (Monumenta Musicae Byzantinae) series of publications. This series was founded by the Danish linguist and philologist Carsten Hug. In the 1930s, the Danish Academy in Copenhagen was an important scientific center of Byzantology, with the participation of the Faculty of Theology and the Institute of Church History. Therefore, the establishment of the MMB series there was quite logical. The series's strength lies in its structure. The areas of research are divided into the following groups: Principalis (facsimile editions of illegible musical manuscripts); Subsidia (research); Transcripta (transcriptions of illegible notation); Lectionaria (readings of prophetology); and Corpus Scriptorum de Re Musica (musical treatises). This sequence and systematization of research is key to thoroughly understanding ancient heritage using a well-developed methodology, and it is a good model to follow. Therefore, reviewing this series reveals a research methodology consisting of well-developed tasks and methods, such as observation, comparison, analysis, synthesis, and historical and cultural analysis.

Of particular importance is the use of the research base of musical paleography, manuscript description, dating, textology, codicology, source studies. The comprehensive approach ensured a high level of publication of ancient sources of liturgical sung books: the Greek Irmologion, Sticherarion, Triod', Kontakion, the Slavic Kontakion (Uspensky), Irmologion and Sticherarion (fragments of the Hilandar manuscripts), Greek theoretical treatises of the 13th-14th centuries (Gabriel Hieromonachos, The Treatise Of Manuel Chrysaphes The Lampadarios, Hieronymos Tragodistes, Anonymous Questions And Answers On The Interval Signs, Die Eratopokriseis Des Pseudo-Johannes Damaskenos Zum Kirchengesang, Der Traktat Des Akakios Chalkeopoulos), transcriptions of hymns of the Sticherarion (September, November), hymns of the Octoechos, the Irmologion, the Akathist hymns. Each study also examines the history of liturgical genres, tells about the creators of hymns, establishes the figures of copyists, authors of sources. Among the authors of the publications in this series are Danish, Italian, German, American and Bulgarian scientists: E. Wellesz, G. Tillyard, C. Høeg, L. Tardo, R. Palikarova-Verdey, M. Velimirović, R. Jakobson, A. Bugge, Ch. Hannick, O. Strunk, J. Raasted, Ch. Thodberg, L. Peria, E. Follieri, M. Szydlowski, G. Wolfram, K. Troelsgård.

The reader is offered an overview of the contents of the MMV series, the history of its creation, the search methodology, and the authors' experience of working with Greek and Old Slavonic monuments of Byzantine hymnography.

Key words: Monumenta Musicae Byzantinae, Greek neumatic manuscripts, Slavic church music monuments, sticherarion, kontakikarion, irmologion, triodium.

Вступ. Візантійська музика, тобто цілий культурний пласт музичної культури східної церкви (адже музика тоді була насамперед культовою) часів Візантійської імперії для європейських наукових кіл (насамперед музикознавчих) залишалася terra incognita до початку XX століття. Східна Римська імперія (так ще називають Візантію) існувала від моменту поділу Римської імперії (Imperium Romanum) у 395 році н. е. після смерті імператора Теодозія першого і до захоплення Константинополя в 1453 році османами. За цей період створено багате надбання церковного співу. Візантійська традиція середньовічного співу не втрималася до XX ст., а пішла шляхом реформ і творення нових піснеспівів. Тому повернення давньої традиції має вагоме значення не тільки для грецької церкви, а й для розуміння тяглості традиції церковного співу на наших давньоукраїнських землях.

Численні пам'ятки церковної музичної культури у вигляді рукописів зберігалися б в архівах і надалі, якби ними не зацікавилися музикознавці Данії на початку ХХ ст. В університеті Копенгагена на той час уже існувала довга традиція музикології і сильний інтерес до дослідження давньої візантійської музики та культури. Тож там вдалося розбудувати дослідницькі ресурси, створити нейтральне й відкрите академічне середовище для співпраці та обміну досвідом, які дали змогу науковцям з різних країн зайнятися тематикою візантілогії і започаткувати серію видань *Monumenta Musicae Byzantinae* (Візантійські Музичні Пам'ятки).

Культура доби Візантійської імперії залишалася невідомою широкому загалу науковців до 1935 року – коли група науковців університету Копенгагена не опублікувала факсимільну версію. Перші публікації давніх музичних грецьких рукописів, здійснені у ХХ столітті, викликали особливе зацікавлення дослідників. Це допомогло ґрунтовно розкрити риси візантійської традиції церковного співу. Хоча спроби досліджень робились і раніше. Вивчення ж грецького письма було започатковане в 1708 році працею француза-бенедиктинця Бернарда де Монфокона (Bernard de Montfaucon) «Грецька палеографія»¹, у якій автор розглянув грецьке письмо до падіння Візантійської імперії. А вже в 1774 році німецький учений Мартін Герберт (Martin Gerbert) звернув увагу на музичне письмо візантійських джерел у своїй праці *De cantu et musica sacra*². Варто звернутися до сучасних видань давніх текстів та розглянути методологічні підходи як модель для дослідження джерел.

Мета роботи – простежити шлях, пройдений науковцями, проаналізувати їх методику роботи і, зрештою, збудити інтерес до теми, яка, як згадувалося вище, стосується української культурної спадщини.

Матеріали та методи. Важливим дослідницьким центром ХХ ст. стала Данська академія в Копенгагені за участі факультету теології та Інституту церковної історії, де в 1931 р. була започаткована серія видань *Monumenta Musicae Byzantinae* (скорочено ММВ). Засновниками серії стали Егон Веллес (Egon Wellesz³), Генрі Тільярд (Henry Tillyard⁴) і Карстен Х'юг (Carsten Høeg⁵). Першим факсимільним виданням у 1935 році став грецький Стихирар XIII століття в середньовізантійській діастематичній нотації, опублікований Карстеном Х'югом. Наступні видання охопили основні літургійні нотовані музичні книги – грецькі: Ірмологіон, Кондакар, Тріодь XII–XIV ст., а також слов'янські фрагменти: Хіландарський ірмологіон та стихирар XII ст., Успенський Кондакар XII ст. та Стихирар мінейний XII ст.

Видання серії ММВ на сьогодні здійснюється в кількох напрямках (серіях)⁶:

1. **Principalis (Facsimile editions of Byzantine musical manuscripts):** факсиміле рукописів з дослідженнями (1935–2000).

¹ Bernard de Montfaucon. *Paleographia Graeca: sive, De ortu et progressu literarum Graecarum*. Parisiis, Apud Ludovicum Guerin sub Signos Thomae, MDCC VIII (Paris, Bibliothèque Nationale, cote V. 5439) 650 p. https://archive.org/details/bub_gb_8cGt5gCRvVIC/page/n5/mode/2up

² Velimirović Miloš. *Byzantine Elements In Early Slavic Chant: the Hirmologium*. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Subsidia. Vol. 4. Copenhagen: Munksgaard 1960. 140 p.

³ Wellesz, Egon Joseph - 21.10.1885 Vienna, † 8.11.1974 Oxford, австрійський композитор, музикознавець, візантолог.

⁴ Tillyard, Henry Julius Wetenhall - 18.11.1881 Cambridge, † 2.01.1968 Saffron Walden (UK), англійський філолог, музикознавець.

⁵ Høeg, Carsten - 15.11.1896 Aalborg; † 3.04.1961 Copenhagen, датський лінгвіст і філолог.

⁶ Перелік книг є на сайті: <https://www.igl.ku.dk/MMB/>

2. **Subsidia (Studies and monographs on Byzantine chant):** паралельний друк досліджень грецьких та слов'янських рукописів (1935–2011).

3. **Transcripta (Critical editions of Byzantine chant in transcription):** транскрипції візантійських піснеспівів з грецьких рукописів (1936–1960).

4. **Lectionaria (Critical editions of Byzantine lectionaries with ekphonic notation):** видання Профетологію, тобто читань упродовж церковного року (1939–1981).

5. **Corpus Scriptorum de Re Musica – CSRM (Critical editions and translations of treatises on Byzantine chant):** критичні видання трактатів (1985 і до сьогодні).

У кожному з видань є вступ та критичні коментарі, які розкривають методологічні засади дослідження давніх пам'яток, зокрема музичних.

Перша серія *Principalis* передбачає публікацію факсимільного відтворення рукописів. Вона налічує сьогодні 12 випусків. У **першому виданні** троє засновників (Егон Веллес, Генрі Тільярд і Карстен Х'юг) описують історію започаткування цієї серії (1933 р.): «Першим кроком до створення [Monumenta] стало скликання в Копенгагені конференції, у якій взяли участь троє нижчепідписаних. Здавалося, що час був сприятливим для створення організації, якій судилося б забезпечити координацію зусиль і провести велику роботу, яка була терміново необхідною і яка, здавалося, була понад силу окремих осіб. Відбулося перше «розчищення землі», і ми підійшли, певним чином, до попереднього висновку дослідження. З одного боку, Г. Тільярд і Е. Веллес, незалежно один від одного, змогли вирішити останні труднощі дешифрування середньовізантійської нотації. Здобуті результати вони представили в невеликих посібниках, опублікованих відповідно в 1923 і 1927 роках. З іншого боку, прогрес у мистецтві фотографії відкрив абсолютно нові можливості для вивчення грецьких монастирських рукописів»⁷. Далі говориться, що вирішилося і питання фінансування досліджень, адже відгукнулися італійські вчені, до яких згодом доєдналися грантодавці з Нідерландів, Бельгії, США, Франції. Було створено Міжнародний академічний союз (Union Académique Internationale), куди входили тогочасні візантиністи. Активно долучився і Вселенський Патріарх, який стежив за виданнями задля збереження авторитету Православної Церкви, про що згадує К. Х'юг: «Візантія була великим маяком, вона отримувала світло з усіх центрів Близького Сходу та грецького світу і передавала його у країни Європи»⁸. Тож для першого видання (1935) обрали **Стихирар 1221 року** із середньовізантійським нотописом. Чому саме середньовізантійська нотація була такою важливою для публікації? На той час дослідники вже мали успішні спроби транскрипцій саме середньовізантійської нотації, які вийшли наступного року у серії *Transcripta*. Під час дослідження рукопису було звернено увагу на: грецьку нотацію та її періодизацію, літургійний жанр стихир та його різновиди, палеографічний та кодікологічний описи пам'ятки, особливості середньовізантійської нотації стихираря і, що особливо важливо для систематизації матеріалів, – інципітарій – стихир за місяцями та абеткою. За змістом подані стихир церковного року з вересня до серпня, тріодні стихир, стихир алфавітні, анатолієві, 11 євангельських стихир, степенні антифони (anabathmoi) та вибрані подібні стихир.

Наступним стало факсимільне видання в 1938 році **Афонського Ірмологіону XII ст.**⁹ (із середньовізантійською нотацією). Карстен Х'юг детально описує жанр канону і його складники (ірмоси, тропарі), інформує про авторів піснеспівів та про покажчик гімнів у

⁷ Sticherarium (Vienna, Österreichische Nationalbibliothek, cod. theol. gr. 181, 13th c.) / edited by Carsten Hoeg, Henry Julius Wetenhall Tillyard & Egon Wellesz. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Principalis. Vol. 1. Copenhagen: Munksgaard 1935. P. 10.

⁸ Ibidem, p. 10.

⁹ Hirmologium Athoum (Athos, Iviron Monastery, cod. 470, 12th c.) / edited by Carsten Hoeg. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Principalis. Vol. 2. Copenhagen: Munksgaard 1938. 27+140 p.

рукописі; подає інципітарій ірмосів за абеткою. Саме цей кодекс було обрано, на думку автора, через найбільшу кількість канонів. У вступі продовжується опис музичної нотації і дається перелік основних невм. Сам зміст рукопису містить ірмоси, розміщені за гласами, і макаризми – величання для всіх канонів.

Паралельно до першої серії *Principalis* Г. Тільярд видає транскрипції вибраних стихир за вересень і листопад у серії *Scripta*¹⁰, а в серії *Subsidia* видається підручник з читання середньовізантійської нотації того ж авторства¹¹ та праця К. Х'юга «Особливості Екфонетичної нотації»¹². Через 12 років друкуються дослідження Е. Веллеса «Східні елементи у західному хоралі»¹³.

Дослідницькі пошуки колективу візантологів тривали попри початок Другої світової війни. На підготовку наступних рукописів пішло 13 років. Наступним до друку було обрано **Ірмологіон Криптенський 1281 року** з монастиря Гротаферата, яким займався дослідник о. Лоренцо Тардо (р. Lorenzo Tardo¹⁴)¹⁵. Ця публікація налічує дві книги: Факсиміле і Дослідження, у якому особливу увагу приділено авторам канонів. Також підкреслено, що канони – це творчість (діяльність) гимнографів у трьох сферах – філософській, богословській та поетичній; подано палеографічний опис і таблицю основних невм та їх графічних форм, здійснено порівняння з іншими, подібними за структурою та змістом рукописами XII–XVI ст. О. Л. Тардо пише про особливості метричної та богословської структури канонів, порівнює їх музичні особливості, знаходить подібні фрази в різних ірмосах. Рукопис містить канони за гласами, у кінці додано ще окремі канони першого-третього гласів та інші пісні з канонів.

Паралельно друкується дослідження транскрипції ірмосів вибраних канонів, у якому Г. Тільярд порівнює кілька варіантів нотації різних рукописів¹⁶. Упродовж наступних п'яти років знову ж видають транскрипції піснеспівів Октоїху, Ірмологіонів, Пентакостарію¹⁷.

¹⁰ Die Hymnen des Sticherarium für September / edited by Egon Wellesz. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Scripta. Vol. 2. Copenhagen: Munksgaard 1936. 156 p. ; The Hymns of the Sticherarium for November / edited by H. J. W. Tillyard. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Scripta. Vol. 3. Copenhagen: Munksgaard 1938. 156 p.

¹¹ Tillyard H. J. W. Handbook of the Middle Byzantine Musical Notation. Copenhagen: Munksgaard 1935, Second impression with a postscript by Oliver Strunk. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Subsidia. Vol. 1.1.1. Copenhagen: Munksgaard 1970. 48 p.

¹² Høeg Carsten. La Notation Ekphonétique. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Subsidia. Vol. 1.2. Copenhagen: Munksgaard 1935. 162 p.

¹³ Wellesz Egon. Eastern Elements In Western Chant. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Subsidia. Vol. 2. Boston: Byzantine Institute 1947 (unavailable), reprinted Copenhagen: Munksgaard 1967. 212 p.

¹⁴ Лоренцо Тардо - італійський священник 1883-1967, керівник візантійського хору у Римі (Schola Melurgica della Badia Greca di Grottaferrata).

¹⁵ Hirmologium Cryptense (Grottaferrata, Biblioteca Statale del Monumento Nazionale di Grottaferrata, E.γ.II, AD 1281), in two parts, edited by Lorenzo Tardo. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Principalis. Vol. 3. Rome: La Libreria dello Stato 1950–1951. 95 p.

¹⁶ Twenty Canons from the Trinity Hirmologium / edited by H. J. W. Tillyard. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Scripta. Vol. 4. Boston: The Byzantine Institute 1952. 128 p.

¹⁷ The Hymns of the Hirmologium / edited by Aglaïa Ayoutanti & Maria Stöhr in collaboration with Carsten Høeg. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Scripta. Vol. 6. Copenhagen: Munksgaard 1952. 334 p. ; The Hymns of the Octoechos / edited by H. J. W. Tillyard. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Scripta. Vol. 5. Copenhagen: Munksgaard 1949. 238 p. ; The Hymns of the Pentecostarium / edited by H. J. W. Tillyard. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Scripta. Vol. 7. Copenhagen: Munksgaard 1960. 174 p. ; The Hymns of the Hirmologium / edited by Aglaïa Ayoutanti in collaboration with H. J. W. Tillyard. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Scripta. Vol. 8. Copenhagen: Munksgaard 1956. 334 p.

У 1956 році публікується **Кондакар 1289 року** з монастиря Гротаферата¹⁸. Оскільки в цій серії це перша книга такого жанру, пояснюється історія кондака та кондакарів. К. Х'юг згадує тут і про слов'янські пам'ятки та про подібність їх змісту до візантійських. Зміст рукопису містить Акафіст Благовіщення, кондакарі за церковним роком від вересня до серпня, воскресні кондаки на 8 гласів, Алілуї та іпакої, і додатково окремі тексти з П'ятидесятниці. На думку автора, цей рукопис є збіркою з різних кодексів. Також цікавими є дані про писаря кодексу Симеона та, імовірно, його учня, оскільки почерк усередині піснеспіву змінюється. Також відзначаються особливості нотації: діастематична, що використовувалася в XIII ст. в ірмологіонах та стихирарях. Кодекс виділяється мелізматикою та переважанням знаків великих іпостасей, адже мелодика кондакарів передбачає розспівність мелодій. Наступного ж року в редакції Е. Велеса був підготований збірник з транскрипцією акафістів та кондаків¹⁹.

Наступним кроком серії стало видання давньослов'янських та давньоруських джерел. Розпочинається це дослідження з 50-х років у серії *Subsidia* двома працями: болгарської дослідниці Раїни Палікарової-Вердей про візантійську музику у болгар і русинів²⁰ та Мілоша Веліміровича про візантійські елементи в давньому ірмологіоні²¹. У п'ятому виданні факсимільної серії, яке підготував Роман Якобсон, виходять у двох томах фрагменти слов'янського хіландарського ірмологіону та стихираря²². На першій ж сторінці автор указує, що музичні книги «походили з новгородських russian земель», як і стверджувала історіографія того часу. Але вже на третій додає, що палеографічний аналіз свідчить про київське походження пам'яток. За змістом слов'янський стихирар є частиною Тріоди від п'ятниці квітної неділі до П'ятидесятниці. Цікавим є те, що страсні антифони й часи розписані повністю, хоч і займають «пів рукопису», як це маємо також в українських ірмологіонах. Хіландарський Ірмологіон зберігає розміщення текстів за піснями. Р. Якобсон пише про подібність пам'ятки за змістом до грецьких джерел. Також зазначає, що його цікавить наступний крок дослідження – подібність музично-метричного аналізу текстів – і що про це він згодом напише. Дійсно, 1966 року у серії *Subsidia*, у редакції проф. Ганніка (Christian Hannick), виходить збірка статей про поетику слов'янських і грецьких текстів.

¹⁸ Contacarium Ashburnhamense (Firenze, Biblioteca Laurenziana, cod. Ashburnham. 64, AD 1289), edited by Carsten Høeg. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Principalis. Vol. 4. Copenhagen: Munksgaard 1956. 605 p.

¹⁹ The Akathistos Hymn / introduced and transcribed by Egon Wellesz. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Transcripta. Vol. 9. Copenhagen: Munksgaard 1957. 108 p.

²⁰ Palikarova-Verdeil Raina. La Musique Byzantine chez les Bulgares et les Russes. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Subsidia. Vol. 3. Copenhagen: Munksgaard 1953. 249 p.

²¹ Velimirović Miloš. Byzantine Elements In Early Slavic Chant: the Hirmologium. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Subsidia. Vol. 4. Copenhagen: Munksgaard 1960. 140 p.

²² Fragmenta Chilandarica Palaeoslavica (Athos, Chilandari Monastery, codd. 307 (12th. c.) and 308 (13th c.)) / edited by Roman Jakobson. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Principalis. Vol. 5a-5b. Copenhagen: Munksgaard 1957. 25+110 p. ; 14+72 ; Ю. Ясіновський досліджуючи Лаврівський невменний ірмологіон XVI ст., звернув увагу, що окремі ірмоси збережені саме у Хіландарському ірмологіоні, що свідчить про тяглість співаної традиції на руських та давньоукраїнських землях. Див. Лаврівський невменний Ірмологіон кінця XVI століття: Факсимільна публікація, коментар, дослідження / підготував Юрій Ясіновський, за участі Марії Качмар; редактор Крістіан Ганнік [=Київське християнство, т. 18; Історія української музики: Джерела, вип. 26]. Львів: УКУ 2019. С. 533–534.

Через три роки знову публікується слов'янський рукопис – **Кондакар Успенського**²³, підготовлений Арне Бугге з Копенгагена. У вступному слові К. Х'юг відзначає працю Р. Полікарової-Вердель (1953) у залученні до видання слов'яно-руських джерел і детально описує «нелегкий» шлях дослідження цього кондакаря. Автор дослідження, маючи півки з Історичного музею Москви, хотів попросити знімки кращої якості, проте йому відмовили. Тому для цієї місії залучили дослідника Арне Бугге, який погодився працювати в Москві й упродовж чотирьох місяців підготувати це джерело до публікації. Автор розписує особливості і нотації, і тексту, спираючись на праці московських історіографів (В. Черепніна, І. Разумовського, С. Смоленського, В. Металова, А. Преображенського, М. Бражнікова), у яких на той час було багато напрацювань у сфері давніх джерел і де згадувалися М. Велімірович, Р. Вердель, Е. Кошмідер та ін. Автор дослідження також порівнює фрагменти з Типографського і Благовіщенського кондакарів, маючи фотокопії; зазначає датування Успенського кондакаря: від палеографічних спостережень XI–XII ст. до вказаної дати завершення «в день Іллі, 20 липня 1207 року». За змістом пам'ятка містить кондаки всього церковного року, Тріоди (від неділі митаря і фарисея до П'ятидесятниці і неділі всіх святих), воскресні кондаки на вісім гласів, тропарі з вечірні та катавасії на празники, сідалні після 3 пісні канону, воскресні недільні іпакої на вісім гласів (співаються після шостої пісні канону), далі, цікаво, вибрані гимни з Літургії: *Святий Боже, Хресту Твоєму* і *Єлико во Христа*; недільні причасні, причасні цілого року великих свят і Тріоди, а також за померлих.

Треба додати, що ці видання слов'янських рукописів цінні і тим, що містять інципітарій слов'янський і грецьких відповідників. Його варто було б видати окремо, бо це важливо для наступних досліджень і музикознавцями, і філологами, і літургістами при порівнюванні текстів пам'яток. 1978 року проф. Крістіан Ганнік готує цікавий збірник статей про музику і поезію слов'янських піснеспівів²⁴.

1966 року виходить сьоме видання серії *Principalis*, у якому Олівер Странк звертається до грецьких рукописів палеовізантійської нотації, а саме до збірки з різних джерел X–XII ст. (рукописів з Грецької, Єрусалимської, Паризької, Синайської, Ватиканської та Віденської бібліотек)²⁵. У вступі автор пояснює походження куаленської та шартрської нотацій, адже *одні й ті ж піснеспіви* в цих джерелах розписані цими двома нотаціями, що добре для порівняльного аналізу різних варіантів напівів одного тексту. Раніше зазначалося, що шартрська нотація використовувалася для розспіваних текстів подібно кондакарній²⁶. Але тільки жанр кондака характеризується надмірною мелізматикою, що видно з розписаних повторюваних складів у слов'янських джерелах. Інші жанри зберігають силабо-мелізматичний стиль без надмірної мелізматики. Нотацію грецьких джерел кондаків автор назвав діастематичною, не уналежуючи її ні до куаленського, ні

²³ Contacarium Palaeoslavicum Mosquense (Historical Museum (GIM), cod. 9, the Uspenskij Kondakar, 12th c.) / edited by Arne Bugge. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Principalis. Vol. 6. Copenhagen: Munksgaard 1960. 204 p.

²⁴ Hannick Christian. Fundamental Problems Of Early Slavic Music And Poetry. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Subsidia. Vol. 6. Copenhagen: Munksgaard 1978 (Studies On The Fragmenta Chilandarica Palaeoslavica, 2). 256 p.

²⁵ Specimina Notationum Antiquorum (reproduction of selected pages from manuscripts written in Palaeobyzantine musical notations) / edited by Oliver Strunk. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Principalis. Vol. 7. Copenhagen: Munksgaard 1966. 187 p.

²⁶ Качмар М. Структурна організація піснеспівів церковної монодії на основі порівняльного аналізу візантійської, слов'яно-руської та київської нотацій. Львів, 2015. 222 с.

до шартрського виду. Метою публікації стало продовження студій музичною нотацією раніших джерел та хронологією зміни невм упродовж двох століть.

Восьме видання представляє **Ірмологіон Saba 83. бл. 1300 р.**²⁷, який Йорген Раастед (Jørgen Raasted) розглядає як одну з найбільших колекцій ірмосів; у ньому також є цікаві рубрики арабською мовою на полях – що і коли виконувалося на великі свята. Пам'ятка написана двома ідентифікованими писарями: рабом божим Миколаєм і Василем. Цей рукопис цікавий також тим, що писався і потім виправлявся, тобто коригувався новим часом з куаленської на середньовізантійську нотацію, тому їх порівняння дало змогу авторові зробити певні висновки щодо зміни нотопису. Паралельно Й. Раастед готує своє дослідження і для серії *Subsidia*. Поручуючи питання інтонаційних початкових і серединних формул²⁸ у середньовізантійській нотації, він зазначає, що мартирії всередині піснеспіву могли позначати каденцію того ж самого гласу, а також зміну ладу. А Крістіан Тодберг (Christian Thodberg) готує працю про візантійський цикл Алілуаріїв²⁹, опрацьовуючи мелізматичний стиль напівів.

Через сім років, завдяки праці О. Странка і Е. Фольсрі виходить дев'яте видання ММВ. Це **Тріодь грецька нотована XI ст.**³⁰. Автори згадують працю К. Флороса про нотацію, сумують щодо смерті Е. Велеса, зазначають, що з Афону до Московії Арсенієм Сухановим у XVII ст. було вивезено 500 грецьких рукописів, які могли б бути досліджені. В опублікованій Тріоді збереглися стихири з іменами гимнографів, тому автори висвітлюють їхні постаті. Триває започаткована в попередньому виданні полеміка про те, чому піснеспіви є у двох нотаціях (зі згадкою і про стихири Октоїха). Це створює для дослідника трудність і плутанину тому, що за репертуаром деякі рукописи узгоджуються з одними джерелами, а за нотацією – з іншими. Згадуються розписані нотацією довгі тексти Страсних Антифонів, і зазначається, що, порівняно з іншими ранніми джерелами, для антифонів 1–10 у той час тексти були сталі, а для 10–15 вони різняться (у пізніших джерелах ці стихири повторюються зі служби Царських часів³¹). Подібно є і з богородичними наславниками, що могли братися з Октоїха. Стихири у Тріоді XI ст. розміщені переважно в порядку їх виконання, а не за гласами, за винятком закінчень розділів, де автор додає окремі стихири за гласами. Якщо тріодні тексти Страсних антифонів збереглися й у Хіландарському стихирарі того часу, то антифони, які співалися на коліноприклонній вечірні з П'ятидесятниці, до сьогодні не збереглися (окрім молитов). Автори видання нагадують про Транскрипції гимнів з П'ятидесятниці, зроблені Тільярдом у серії *Transcripta* у 1960 році, де він власне і порівнює рукописи з куаленською і шартрською нотацією, а також їхні мелодії із середньовізантійською нотацією; виявляє подібності й розбіжності та доходить цікавого **висновку**, що хоч середньовізантійська нотація розвивалася з куаленської, та мелодії її близькі і шартрській. Автор шукає аргументи для використання обох нотацій і зазначає, що рукописи шартрської нотації

²⁷ Tillyard H. J. W. *The Hymns Of The Pentecostarion*. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Subsidia. Vol. 7. Copenhagen: Munksgaard 1960. 173 p.

²⁸ Raasted Jørgen. *Intonation Formulas And Modal Signatures In Byzantine Musical Manuscripts*. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Subsidia. Vol. 7. Copenhagen: Munksgaard 1966. 238 p.

²⁹ Thodberg Christian. *Der Byzantinische Alleluiarionzyklus - Studien Im Kurzen Psaltikonstil*. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Subsidia. Vol. 8. Copenhagen: Munksgaard 1966. 239 p.

³⁰ Triodion Athous (Athos, Vatopedi Monastery, ms. 1488, 11th c.) / edited by Enrica Follieri & Oliver Strunk. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Principalis. Vol. 9. Copenhagen: Munksgaard 1975. 217 p.

³¹ Качмар М. Фіта у піснеспівах часів Царських Великої п'ятниці. *Калофонія: Науковий збірник з історії церковної монодії та гимнографії*. 2020. Ч. 10. С. 22-31.

мають перемішаний порядок стихир, без вказування анатолієві вони чи алфавітні. Висуває припущення, що переписувалися шартрською нотацією рукописи при імператорі Леві VI³². І, насамкінець, у Тріоді зафіксовані Стихири *некросими*, похоронні, авторства Йоана Монаха, пам'яті сорока мучеників, які в інших рукописах приписуються також на похорон ченців (їх налічується різна кількість у різних рукописах – від 5 до 12).

У 1987 році видається **Стихирар грецький XIV ст.**³³, у двох книгах, факсиміле та розлоге дослідження Герди Вольфрам. Рукопис містить куаленську та середньовізантійську нотації і мартирії. Дослідниця вибудовує методологію осмислення інтонаційного фонду через мелодичні формули кожного гласу. Основу стихираря становлять стихири цілого року та тріоди, особливо Царські часи Великодня та Різдва Христового, які окремо розглядаються в репертуарі літургійних книг різного часу. Паралельно до факсиміле, двома роками раніше (1985), Г. Вольфрам видає **Трактат Габрієля Єромонаха**³⁴, **започатковуючи серію Corpus Scriptorum de Re Musica (CSRM)**. Наступні серії продовжуються трактатами грецьких теоретиків Габрієля Єромонаха (Gabriel Hieromonachos), Мануїла Хризафа (Manuel Chrysaphes), Єромонаха Трагодістеса (Hieronymos Tragodistes), Псевдо-Йоана Дамаскина (Pseudo-Johannes Damaskenos), акакіоса Халкедопулося (Akakios Chalkeopoulos). Серія *CSRM* налічує сім випусків різних трактатів візантійської теорії музики, список яких можна переглянути на сайті ММВ³⁵.

Серію *Principalis* продовжує одинадцятьте видання (1992 р.) – **Стихирар Амброзіанум 1341 р.**³⁶ Досліджують джерело Лідія Перріа (Lidia Perria) та Йорген Раастед (Jørgen Raasted), який перед тим видав ірмологіон (Vol. 8). За планом видання містить палеографічний аналіз, розповідь про двох писарів, які працювали один над текстом, інший над музичною частиною. За музичний зміст рукопису відповідав ієромонах Афанасій, який виправляв і сам текст, користуючись шаблоном невм другої половини XII ст. Порядок стихир розташований за ладовою послідовністю, що вирізняє цю пам'ятку. Збережені тексти Мінеї, Тріоди та Октоїху. Зараз керівником серії є Крістіан Троельсгард, який видав у 2011 році працю про Візантійські невми³⁷, підсумувавши попередні дослідження.

Останнім на сьогодні є дванадцятьте факсимільне видання **Стихираря Слов'янсько-го XII ст.**³⁸ в редакції М. Шидловського. За змістом це мінейний стихирар, з вересня

³² Tillyard H. J. W. The Hymns Of The Pentecostarium. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Subsidia. Vol. 7. Copenhagen: Munksgaard 1960. 173 p.

³³ Sticherarium Antiquum Vindobonense (Vienna, Österreichische Nationalbibliothek, cod. theol. gr. 136, 12th c.) / edited by Gerda Wolfram. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Principalis. Vol. 10. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1987. 265 p.

³⁴ Gabriel Hieromonachos: Abhandlung über den Kirchengesang / edited by Christian Hannick & Gerda Wolfram. Monumenta Musicae Byzantinae, CSRM. Vol. 1. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1985. 96 p.

³⁵ <https://www.igl.ku.dk/MMB/corpus-scriptorum-de-re-musica-csrm.html>

³⁶ Sticherarium Ambrosianum (Milano, Biblioteca Ambrosiana, ms. A 139 sup., AD 1341), in two parts, edited by Lidia Perria & Jørgen Raasted. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Principalis. Vol. 11. Copenhagen: Munksgaard 1992. 319 p.

³⁷ Troelsgård Christian. Byzantine Neumes: A New Introduction To The Middle Byzantine Musical Notation. Monumenta Musicae Byzantinae, Series Subsidia. Vol. 9. Copenhagen: Museum Tusculanum Press 2011. 120 p.

³⁸ Sticherarium Palaeoslavicum Petropolitanum (St Petersburg, Library of the Russian Academy of Sciences (BAN), ms. 34.7.6, 12th c.), in two parts, edited by Nicolas Schidlovsky, Monumenta Musicae Byzantinae, Series Principalis, Vol 12. Copenhagen: C.A. Reitzel 2000. 265 p.

до серпня, наприкінці – додатки стихир до різних празників³⁹. Важливим є інципітарій ірмосів слов'яно-грецький, що є зручним для майбутніх студій з порівняння грецьких і слов'янських стихир.

Результати. Багаторічна праця над різними рукописами, трактатами, публікація джерел є на сьогодні унікальним фондом для дослідження музики візантійської гимнографії. Учасники дослідження дуже багато працювали над рукописами, каталогами, ретельно продумували вибір прикладів (джерел) до опублікування. Кожне видання містило вступ, у якому автори вказували застосовані ними методи дослідження. У дослідженнях використано такі методи: метод пошуку, історичний, літургійно-богословський, джерелознавчий, семіологічний, компаративний, музично-теоретичний, кодикологічно-палеографічний, аналітичний.

Висновки. Видання грецьких і слов'янських рукописів X–XIV ст. серією ММВ розкриває важливі етапи дослідження і встановлює високий рівень міждисциплінарного дискурсу.

Варто зазначити, що на сьогодні українськими дослідниками теж видається чимало пам'яток: це Ірмологіони Львівський, Супрасльський, Лаврівський; Антології візантійсько-слов'янської та української сакральної монодій, Віденський Октоїх, Музичний трактат Миколи Дилецького. Українські музичні медієвісти плідно співпрацюють з літургістами, філологами, музикознавцями і палеографами та міжнародними співнотами, розкриваючи шлях дослідження історії церковного музичного мистецтва як в Україні, так і за її межами. Сподіваємося, невдовзі українські дослідження київської традиції візантійської гимнографії вийдуть в англійському перекладі у Серії *Subsidia*. Це дасть змогу ознайомити широке коло зацікавлених осіб з результатами наших досліджень і значно збільшить кількість поціновувачів давньоруської традиції піснеспівів яко давньокиївської, давньоукраїнської.

Література

1. Качмар М. Структурна організація піснеспівів церковної монодії на основі порівняльного аналізу візантійської, слов'яно-руської та київської нотацій. Львів, 2015. 222 с.
2. Качмар М. Фіта у піснеспівах часів Царських Великої п'ятниці. *Каллофонія: Науковий збірник з історії церковної монодії та гимнографії*, 2020. Ч. 10. С. 22–31.
3. Лаврівський невменний Ірмологіон кінця XVI століття: Факсимільна публікація, коментар, дослідження / підготував Юрій Ясіновський, за участі Марії Качмар; редактор Крістіан Ганнік [=Київське християнство, т. 18; Історія української музики: Джерела, вип. 26]. Львів: УКУ 2019. 604 с.
4. Bernard de Montfaucon. *Paleographia Graeca: sive, De ortu et progressu literarum Graecarum. Parisiis, Apud Ludovicum Guerin sub Signo Thomae, MDCC VIII* (Paris, Bibliothèque Nationale, cote V. 5439). 650 p. https://archive.org/details/bub_gb_8cGt5gCRvvIC/page/n5/mode/2up
5. *Contacarium Ashburnhamense* (Firenze, Biblioteca Laurenziana, cod. Ashburnham. 64, AD 1289), edited by Carsten Høeg. *Monumenta Musicae Byzantinae, Series Principalis*. Vol. 4. Copenhagen: Munksgaard 1956. 47+265 p.
6. *Contacarium Palaeoslavicum Mosquense* (Historical Museum (GIM), cod. 9, the Uspenskiy Kondakar, 12th c.) / edited by Arne Bugge. *Monumenta Musicae Byzantinae, Series Principalis*. Vol. 6. Copenhagen: Munksgaard 1960. 204 p.
7. *Die Hymnen des Sticherarium für September* / edited by Egon Wellesz. *Monumenta Musicae Byzantinae, Series Transcripta*. Vol. 2. Copenhagen: Munksgaard 1936. 156 p.
8. *Fragmenta Chilandarica Palaeoslavica* (Athos, Chilandari Monastery, codd. 307 (12th. c.) and 308 (13th c.)) / edited by Roman Jakobson. *Monumenta Musicae Byzantinae, Series Principalis*. Vol. 5a-5b. Copenhagen: Munksgaard 1957. 25+110 p.; 14+72 p.

³⁹ Перенесення образу святих Флора і Лаура, Агафоніка, Андріана і Наталії, Усікновення голови, також ще стихир на Йоана Богослова, св. Юрію, на передсвяття Різдва Христового, перед Богоявленням і преп. Феодосія.

9. Gabriel Hieromonachos: Abhandlung über den Kirchengesang / edited by Christian Hannick & Gerda Wolfram. *Monumenta Musicae Byzantinae*, CSRM. Vol. 1. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1985. 96 p.
10. Hannick Christian. Fundamental Problems Of Early Slavic Music And Poetry. *Monumenta Musicae Byzantinae*, Series Subsidia. Vol. 6. Copenhagen: Munksgaard 1978 (Studies On The Fragmenta Chiliandarica Palaeoslavica, 2). 256 p.
11. *Hirmologium Athoum* (Athos, Iviron Monastery, cod. 470, 12th c.) / edited by Carsten Høeg. *Monumenta Musicae Byzantinae*, Series Principalis. Vol. 2. Copenhagen: Munksgaard 1938. 27+140 p.
12. *Hirmologium Cryptense* (Grottaferrata, Biblioteca Statale del Monumento Nazionale di Grottaferrata, E.γ.II, AD 1281), in two parts, edited by Lorenzo Tardo. *Monumenta Musicae Byzantinae*, Series Principalis. Vol. 3. Rome: La Libreria dello Stato 1950–1951. 95 p.
13. *Hirmologium Sabbaiticum* (Jerusalem, Patriarchal Library, cod. Saba 83, 12th c.) / edited by Jørgen Raasted. *Monumenta Musicae Byzantinae*, Series Principalis. Vol. 8. Copenhagen: Munksgaard 1968–1970. 123 p.
14. Høeg Carsten. La Notation Ekphonétique. *Monumenta Musicae Byzantinae*, Series Subsidia. Vol. 1.2. Copenhagen: Munksgaard 1935. 162 p.
15. Palikarova-Verdeil Raina. La Musique Byzantine chez les Bulgares et les Russe. *Monumenta Musicae Byzantinae*, Series Subsidia. Vol. 3. Copenhagen: Munksgaard 1953. 249 p.
16. Raasted Jørgen. Intonation Formulas And Modal Signatures In Byzantine Musical Manuscripts. *Monumenta Musicae Byzantinae*, Series Subsidia. Vol. 7. Copenhagen: Munksgaard 1966. 238 p.
17. *Specimina Notationum Antiquiorum* (reproduction of selected pages from manuscripts written in Palaeobyzantine musical notations) / edited by Oliver Strunk. *Monumenta Musicae Byzantinae*, Series Principalis. Vol. 7. Copenhagen: Munksgaard 1966. 187 p.
18. *Sticherarium* (Vienna, Österreichische Nationalbibliothek, cod. theol. gr. 181, 13th c.) / edited by Carsten Høeg, Henry Julius Wetenhall Tillyard & Egon Wellesz. *Monumenta Musicae Byzantinae*, Series Principalis. Vol. 1. Copenhagen: Munksgaard 1935. 325 p.
19. *Sticherarium Ambrosianum* (Milano, Biblioteca Ambrosiana, ms. A 139 sup., AD 1341), in two parts, edited by Lidia Perria & Jørgen Raasted. *Monumenta Musicae Byzantinae*, Series Principalis, Vol. 11. Copenhagen: Munksgaard 1992. 319 p.
20. *Sticherarium Antiquum Vindobonense* (Vienna, Österreichische Nationalbibliothek, cod. theol. gr. 136, 12th c.) / edited by Gerda Wolfram. *Monumenta Musicae Byzantinae*, Series Principalis. Vol. 10. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1987. 265 p.
21. *Sticherarium Palaeoslavicum Petropolitanum* (St Petersburg, Library of the Russian Academy of Sciences (BAN), ms. 34.7.6, 12th c.), in two parts, edited by Nicolas Schidlovsky, *Monumenta Musicae Byzantinae*, Series Principalis, Vol. 12. Copenhagen: C.A. Reitzel 2000. 265 p.
22. The Akathistos Hymn / introduced and transcribed by Egon Wellesz. *Monumenta Musicae Byzantinae*, Series Transcripta. Vol. 9. Copenhagen: Munksgaard 1957. 108 p.
23. The Hymns of the *Hirmologium* / edited by Aglaia Ayoutanti & Maria Stöhr in collaboration with Carsten Høeg. *Monumenta Musicae Byzantinae*, Series Transcripta. Vol. 6. Copenhagen: Munksgaard 1952. 334 p.
24. The Hymns of the *Octoechos* / edited by H. J. W. Tillyard. *Monumenta Musicae Byzantinae*, Series Transcripta. Vol. 5. Copenhagen: Munksgaard 1949. 238 p.
25. The Hymns of the *Pentecostarium* / edited by H. J. W. Tillyard. *Monumenta Musicae Byzantinae*, Series Transcripta. Vol. 7. Copenhagen: Munksgaard 1960. 173 p.
26. The Hymns of the *Hirmologium* / edited by Aglaia Ayoutanti in collaboration with H. J. W. Tillyard. *Monumenta Musicae Byzantinae*, Series Transcripta. Vol. 8. Copenhagen: Munksgaard 1956. 334 p.
27. The Hymns of the *Sticherarium* for November / edited by H. J. W. Tillyard. *Monumenta Musicae Byzantinae*, Series Transcripta. Vol. 3. Copenhagen: Munksgaard 1938. 156 p.
28. Thodberg Christian. Der Byzantinische Alleluiarionzyklus – Studien Im Kurzen Psaltikonstil. *Monumenta Musicae Byzantinae*, Series Subsidia. Vol. 8. Copenhagen: Munksgaard 1966. 239 p.
29. Tillyard H. J. W. Handbook of the Middle Byzantine Musical Notation. Copenhagen: Munksgaard 1935, Second impression with a postscript by Oliver Strunk. *Monumenta Musicae Byzantinae*, Series Subsidia. Vol. 1.1. Copenhagen: Munksgaard 1970. 48 p.
30. Tillyard H. J. W. The Hymns of the *Pentecostarium*. *Monumenta Musicae Byzantinae*, Series Subsidia. Vol. 7. Copenhagen: Munksgaard 1960. 173 p.
31. *Triodion Athoum* (Athos, Vatopedi Monastery, ms. 1488, 11th c.) / edited by Enrica Follieri & Oliver Strunk. *Monumenta Musicae Byzantinae*, Series Principalis. Vol. 9. Copenhagen: Munksgaard 1975. 217 p.

32. Troelsgård Christian. Byzantine Neumes: A New Introduction To The Middle Byzantine Musical Notation. *Monumenta Musicae Byzantinae, Series Subsidia*. Vol. 9. Copenhagen: Museum Tusculanum Press 2011. 120 p.
33. Twenty Canons from the Trinity Hirmologium / edited by H. J. W. Tillyard. *Monumenta Musicae Byzantinae, Series Transcripta*. Vol. 4. Boston: The Byzantine Institute 1952. 128 p.
34. Velimirović Miloš. Byzantine Elements In Early Slavic Chant: the Hirmologium. *Monumenta Musicae Byzantinae, Series Subsidia*. Vol. 4. Copenhagen: Munksgaard 1960. 140 p.
35. Velimirović M. Study of Byzantine Music in the West. *Balkan Studies*. 1964. Vol. 5 No. 1. P. 63–76. <https://www.igl.ku.dk/MMB/>
36. Wellesz Egon. Eastern Elements In Western Chant. *Monumenta Musicae Byzantinae, Series Subsidia*. Vol. 2. Boston: Byzantine Institute 1947 (unavailable), reprinted Copenhagen: Munksgaard 1967. 212 p.

Дата надходження статті: 21.07.2025

Дата прийняття статті: 26.08.2025

Опубліковано: 23.10.2025

© Качмар М. І., 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

